

Jolanta Mędelaska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

**U ŹRÓDEŁ DIALEKTU KULTURALNEGO
NIEMCÓW RADZIECKICH:
PRÓBA SKODYFIKOWANIA
WCZESNYCH NIEMIECKICH SOWIETYZMÓW¹**

**At the sources of the cultural dialect of Soviet Germans:
an attempt at codification of early German Sovieticisms**

ABSTRACT: Shortly after the October Revolution gaps appeared in the German lexis used by Germans in Russia. Particularly acute – from the point of view of the new authorities – was the lack of German Sovieticisms, i.e. words and phrases signifying concepts that were directly or indirectly related to the upheavals of October. This article discusses the codification of early German Sovieticisms prior to their being recorded in the first Soviet Russian-German dictionary. The author of this dictionary, seeking equivalents for Russian Sovieticisms, drew on the local German language, created his own German neologisms, introduced neutral lexis or provided descriptive equivalents. In the material extracted from his dictionary are found, among others, formal-semantic borrowings from Russian of varying normative status (*Bolschewist* or *Bernsteinianez*), derivatives of loanwords (*Kulakentum*), semantic calques (*Brigade* ‘a group of workers engaged in a production task’) and word formation calques (*Arbeiterdichter*, por. ros. *рабочий поэт*).

KEY WORDS: Soviet German, codification of Sovieticisms

Po rewolucji październikowej w specyficznej, silnie zróżnicowanej odmianie terytorialnej języka niemieckiego używanej w Rosji przez tamtejszych Niemców (zarówno w postaci gwarowej, jak i w postaci dialektu kulturalnego), ujawniły się luki w zasobie leksykalnym. Dotyczyły w znacznym stopniu słownictwa zwią-

¹ Artykuł powstał w trakcie realizacji projektu badawczego finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/B/HS2/04104 (*Sowie-tyzacja języka Niemców rosyjskich w latach 20. i 30. XX w.*).

zanego z gwałtownym postępowaniem naukowo-technicznym, najdotkliwszy jednak – zwłaszcza z punktu widzenia nowych władz – był brak w języku niemieckim sowyetyzmów, czyli wyrazów i związków wyrazowych oznaczających pojęcia bezpośrednio lub pośrednio związane z rewolucją październikową². Bolszewicy potrzebowali sprawnego narzędzia do indoktrynacji miejscowych Niemców, słabo znających język rosyjski lub nieznających go wcale, zamierzali też ułatwić sobie rozszerzenie światowego procesu rewolucyjnego przez skuteczne oddziaływanie ideologiczne na zewnątrz ZSRR. Instrumentem służącym do realizacji tych celów miał być skodyfikowany język niemiecki, wzbogacony o leksykę sowiecką³.

W wydawnictwie „Советская энциклопедия” przygotowano od podstaw dwa słowniki przekładowe. Najpierw, roku 1928, ukazał się słownik niemiecko-rosyjski⁴, później, w roku 1929, wydano część rosyjsko-niemiecką⁵. Słowniki opracował Niemiec rosyjski, Aleksiej Fiodorowicz Nessler (Алексей Фёдорович Несслер)⁶.

We wstępie do pierwszego radzieckiego słownika niemiecko-rosyjskiego⁷ A. Nessler podkreślił, że włączył do niego wyrazy zrodzone przez rewolucję październikową, głównie leksykę społeczno-polityczną, nieobecną w starych słownikach, teraz zaś potrzebną czytelnikom w pierwszej kolejności. W drugim tomie, rosyjsko-niemieckim⁸, poinformował w części wprowadzającej⁹ o trudnościach, z którymi przyszło mu się zmierzyć w trakcie pracy nad tym pionierskim słownikiem. Leksykograf zdawał sobie sprawę z tego, że w ogromnej masie nowego słownictwa rosyjskiego, włączonego do obiegu w wyniku radykalnego przewro-

² Terminu sowyetyzm (*советизм*) używano już we wczesnym okresie porewolucyjnym, występuje m.in. w znanej pracy A. Sieliszczewa (А.М. Селищев, *Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет <1917–1926>*, Moskwa 1928, s. 302).

³ Zob. wyżej: J. Mędelska, *U źródeł dialektu kulturalnego Niemców radzieckich: żywiołowa sowyetyzacji języka*.

⁴ А.Ф. Несслер (сост.), *Немецко-русский словарь (40.000 слов, употребляемых в разговорной речи, науке, политике, литературе и технике)*, Moskwa 1928.

⁵ А.Ф. Несслер (сост.), *Русско-немецкий словарь (40.000 слов, употребляемых в разговорной речи, науке, политике, литературе и технике)*, Moskwa 1929.

⁶ Urodził się w latach 90. XIX w. Ojciec, Fiodor Joannowicz (Фёдор Иоаннович), pochodził ze szlacheckiego rodu, panieńskie nazwisko matki, Jelizawiety Jegorowny (Елизавета Егоровна), brzmiało: Gaag (Гаар). A. Nessler mieszkał w Sankt-Petersburgu, zdobył tam wyższe wykształcenie. Od 1905 r. pracował w Archiwum Imperatorskim, od roku 1917 wykładał w szkole realnej, od 1920 – uczył niemieckiego w szkołach średnich i wyższych Petersburga. W marcu 1935 r. został aresztowany i skazany na zesłanie na Syberię (*Несслер Алексей Фёдорович*, [w:] http://pkk.memo.ru/page%202/KNIGA/N_kn.html [19.01.2016]). A. Nessler wydał kilka słowników niemiecko-rosyjskich (1928, 1929, 1930, 1931, 1932) i rosyjsko-niemieckich (1929, 1930, 1931, 1934), napisał współautorski podręcznik do języka niemieckiego, uczestniczył w pracach redakcyjnych nad *Encyklopedią Literatury* (*Литературная энциклопедия*).

⁷ S. 6–7.

⁸ Z tej właśnie części pochodzi materiał językowy wykorzystany niżej.

⁹ S. 11–12.

tu politycznego, są takie wyrazy, których żywot będzie krótki, oraz takie, które natychmiast po pojawieniu się zyskały ogromną popularność i na pewno zajmą trwałe miejsce w systemie leksykalnym. Jednak prognozowanie dalszych losów rosyjskich neologizmów (i wynikające z niego rozstrzygnięcie o konieczności włączenia lub wyłączenia ich z siatki haseł słownika dwujęzycznego) nie było łatwe. Podjęcie trafnej decyzji w latach 20. XX w. – o czym leksykograf nie wspomniał – utrudniał dodatkowo brak aktualnego słownika definicyjnego języka rosyjskiego¹⁰. A. Nessler mógł korzystać z kilku zaledwie prac językoznawczych dotyczących rosyjskiej leksyki porewolucyjnej¹¹. Kolejny problem sprowadzał się do tego, o czym wspomniałam na wstępie:

очень многие понятия, ставшие в Советском Союзе доступными и близкими всем и каждому, порой совсем еще чужды современному немцу, а потому и не нашли подходящей, вполне точно выражающей их истинный смысл передачи на немецкий язык¹² (s. 11).

W takich sytuacjach A. Nessler tylko wyjątkowo ryzykował, proponując własny przekład, i był to zazwyczaj przekład opisowy. W pozostałych wypadkach poszukiwał w starej i nowej warstwie słownikowej języka niemieckiego takich odpowiedników, które najtrafniej przekazywałyby nową, radziecką treść. Chętnie też korzystał z tzw. *Verdeutschungen*¹³, czyli zniemczonych wyrazów obcych, w latach 20. szerokim strumieniem wlewających się do powszechnego obiegu¹⁴.

¹⁰ Taki słownik: 4-tomowy *Толковый словарь русского языка* pod red. D. Uszakowa (Д.Н. Ушаков), czyli pierwsza praca leksykograficzna, w której znalazło odzwierciedlenie współczesne słownictwo rosyjskie do lat 30. XX w. włącznie, wyszedł w latach 1935–1940 (В.В. Дубичинский, *Лексикография русского языка*, Москва 2009, s. 137). Zespół autorski rozpoczął pracę nad leksyką radziecką dopiero pod koniec lat 20. (С.С. Высотский, *Д. Н. Ушаков и русская диалектология*, „Русская речь” 2003, № 6, s. 80).

¹¹ Por. m.in.: С.И. Карцевский, *Язык, война и революция*, Берлин 1923; А.М. Селищев, *Язык...*

¹² „Bardzo liczne pojęcia, które stały się w Związku Radzieckim dostępne i bliskie dosłownie wszystkim, nierzadko są jeszcze zupełnie obce współczesnemu Niemcowi i dlatego nie znalazły odpowiedniego, dokładnie wyrażającego ich prawdziwy sens przekładu na język niemiecki”.

¹³ Por.: „Что касается немецкой части словаря, то были приложены все старания, чтобы наряду с сохранившимися все свое значение старыми словами в достаточной степени были представлены и новые, уже получившие право гражданства. Это относится особенно к так наз. *Verdeutschungen* (переводам заимствованных и иностранных слов), все более входивших в обиход немецкой речи” (s. 15).

¹⁴ Oto przykład artykułu hasłowego:

автомобиль Kraftwagen *m*, Kraftfahrzeug *n*, Auto(mobil) *n*; грузовой ~ Lastauto *n*, Lastkraftwagen *m*; **-ный** Kraftwagen...; Auto(mobil)...; **-ное** сообщение Kraftwagenverkehr *m*; **-ная** база Automobildepot *n*.

Niżej przedstawiam wybrane niemieckie odpowiedniki rosyjskich sowietyzmów zaproponowane przez A. Nesslerera. Jest wśród nich słownictwo w latach 20. już będące w obiegu, często tylko lokalnym, czyli w skupiskach mniejszości niemieckiej w Rosji, ale – jak wskazują zapisy w fundamentalnych słownikach języka niemieckiego obejmujących badany okres – niekiedy także w niemieckim literackim (jak zresztą wówczas w większości języków świata). Jednostki, które do słownika trafiły, zyskały akceptację normatywną leksykografa i – tym samym – swoistą rekomendację wzbogacenia o nie zasobu leksykalnego niemczyzny (nie tylko lokalnej).

Z braku miejsca prezentuję tu tylko wybrane jednostki jednowyrazowe¹⁵, pomijając wszelkie analityzmy. Przedstawiam pożyczki z języka rosyjskiego (różne ich rodzaje) oraz nowe twory rodzime, a także – w skromnym wyborze – nienacechowane słownictwo niemieckie wykorzystane przez A. Nesslerera w roli ekwiwalentów rosyjskich sowietyzmów.

I. Rusycyzmy i derywaty od podstaw rosyjskich

Rusycyzmy wyrazowe, czyli leksemy powstałe pod wpływem rosyjskim, zgodnie z tradycją dzielę na zapożyczenia formalnosemantyczne, kalki semantyczne (neosemantyzmy) i kalki słowotwórcze¹⁶. Te pierwsze to wyrazy przejęte z rosyjskiego w postaci oryginalnej (nieznacznie przekształconej, zaadaptowanej) wraz ze znaczeniem. Do kalk semantycznych zaliczam wyrazy rodzime, które pod wpływem rosyjskim wzbogaciły się o nowe znaczenie (lub znaczenia), do kalk słowotwórczych – nowe twory słownikowe powstałe wskutek skopiowania budowy wyrazów rosyjskich i zastąpienia obcych komponentów elementami rodzimymi,

¹⁵ Inny materiał językowy zob. m.in.: J. Mędelska, M. Cieszkowski, *Pierwsze sowietyzmy w niemczyźnie współczesnej (na podstawie porewolucyjnego słownika rosyjsko-niemieckiego)*, [w:] A. Kątny (red.), seria *Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte Studien zur Slawistik und Germanistik*, Frankfurt am Main 2012, s. 91–111; И. Мендэльска, *Отбор вокабул для словаря первого советского русско-немецкого словаря, составленного А. Ф. Несслером в 1929 г.*, [w:] Т.А. Яценко, И. Мэндэльска, Е. Тигаренко, Н.В. Солодовникова, О.В. Колесникова (red.), *Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования*, Симферополь 2013, s. 52–57; J. Mędelska, M. Cieszkowski, M. Jankowiak-Rutkowska, *O słowie Arbuse, одном из первых русизмов в языке российских немцев*, „Jazykovedny časopis” 65, 2014, cz. 1, s. 5–21; J. Mędelska, *Specyficzne warianty języków narodowych: polski północnokresowy i niemiecki nadwołżański. Perspektywy badań porównawczych*, „Acta Baltico-Slavica” 33, 2015, s. 14–44; M. Cieszkowski, *Zur Sowjetisierung der wolgadeutschen Sprachvarietät in den 20er- und 30er-Jahren*, „Studia Germanica Gedanensia” 33, 2015, s. 40–55; J. Mędelska, M. Jankowiak-Rutkowska, *O unifikacji słownictwa mniejszości narodowych w ZSRR na wybranych przykładach z radzieckich odmian polszczyzny i niemczyzny (okres międzywojenny)*, „Poradnik Językowy” 2016, nr 2, s. 79–93.

¹⁶ O mechanizmach kalkowania pisał obszernie Jerzy Obara (*Teoretyczne problemy kalkowania*, Wrocław 1989).

niemieckimi¹⁷. Warto tu podkreślić – za Bogdanem Walczakiem – że „Kalki jako typ zapożyczeń o wiele słabiej niż zapożyczenia formalnosemantyczne wyodrębniają się w zasobie wyrazowym języka zapożyczającego”, są trudne do zidentyfikowania¹⁸. O poważnych problemach metodologicznych, którymi obarczone jest badanie kalk semantycznych, pisał też ostatnio Marcin Zabawa¹⁹.

Wewnątrz tego zasadniczego podziału wprowadzam, wzorując się na pracy Haliny Karaś²⁰, zróżnicowanie poszczególnych pożyczek ze względu na ich status w niemieczyźnie. Tak więc dzielę je na normatywne (te, które weszły do systemu leksykalnego), uzualne (obecne w społecznym zwyczaju językowym, ale niemające aprobaty normatywnej) oraz okazjonalne (występujące w mowie jednostek). Ów status poszczególnych rusycyzmów ustaliam, analizując zapisy w najważniejszych słownikach języka niemieckiego²¹ oraz liczbę i chronologię poświadczeń w korpusach niemieckiego słownika digitalnego DWDS²². Sięgam też do zasobów leksykalnych wybranych słowników niemiecko-rosyjskich i rosyjsko-niemieckich, one bowiem nierzadko gromadzą wyrazy osobiwe (z punktu widzenia niemieckiej normy literackiej)²³. Informuję także o występowaniu sowietyzmu w źródłach rejestrujących niemieczyznę radziecką. Zdaję sobie sprawę, iż nie są to jeszcze ani sposoby opisu, ani narzędzia doskonałe, niemniej sądzę, że pozwalają one na ukazanie w najogólniejszych zarysach stanu wczesnej niemieckiej leksyki radzieckiej oraz na prześledzenie jej losów w niemieczyźnie, czyli spojrzenie na nią z dzisiejszej perspektywy.

Opisując poszczególne jednostki, podaję sowietyzm niemiecki (lub nienacechowany „sowieckością” leksem niemiecki zaproponowany przez A. Nesslera jako ekwiwalent sowietyzmu), w nawiasie stronę w słowniku A. Nesslera, z której owa jednostka pochodzi, w łapkach – znaczenie rosyjskiego sowietyzmu, w przypisie – źródła rejestrujące niemieczyznę radziecką, jeśli dany niemiecki sowietyzm notują, w kolejnym nawiasie skróty niemieckich słowników, które ten sowietyzm zamieszczają, informację o liczbie poświadczeń w korpusach DWDS, skróty słowników przekładowych rejestrujących daną jednostkę, rosyjski sowietyzm (czyli transland) oraz – w razie potrzeby – przedstawiam strukturę morfemową nowego wyrazu niemieckiego.

¹⁷ Por. H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996, s. 49.

¹⁸ *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim)*, „Linguistica Copernicana” 2010, nr 2, s. 191–192.

¹⁹ *O trudnościach w badaniu zapożyczeń semantycznych i kalk frazeologicznych*, „Język Polski” XCV, 2015, nr 4, s. 306.

²⁰ H. Karaś, *Rusycyzmy...*, s. 58–59.

²¹ Definicyjnych (DGWDSC, DW oraz DWB zawartym w DWDS), wyrazów obcych (DGFWB), etymologicznym (EWDK). Rozwiązanie skrótów znajduje się na końcu artykułu.

²² <http://www.dwds.de/> (31.01.2016).

²³ Są to słowniki niemiecko-rosyjskie: DRWP, NRS-83, BNRRNS, NBNRS-2008, NBNRS-2010 oraz rosyjsko-niemieckie: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011.

1. Zapożyczenia formalnosemantyczne

Normatywne

Bolschewik²⁴ (s. 66) ‘członek leninowskiej frakcji rosyjskiej partii socjaldemokratycznej, bolszewik’²⁵ (DGWDSC, DW, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS 354 pośw., ale tylko 3 przykł. z lat 20., pierwszy dopiero z 1922 r.; niem.-ros.: DRWP, NRS-83, NBNRS-2008, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; ros. *большевик*);

Bolschewist²⁶ (s. 66), zob. *Bolschewik* (DGWDSC, DWDS, DW, DGFWB; w korpusach DWDS 964 pośw. od 1918 r., w tym kilkadziesiąt z lat 20.; niem.-ros.: NBNRS-2008, ale odsyła do *Bolschewik*; ros. *большеви́ст*);

Komintern²⁷ (s. 304) ‘Międzynarodówka Komunistyczna’²⁸ (DW, DWDS, DGFWB; w korpusach DWDS 492 pośw. od 1926 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010; ros.-niem.: NRS-83; ros. *Коминтерн*);

Kulak (s. 330) ‘bogaty chłop zatrudniający robotników najemnych, kułak’²⁹ (w tym znacz. zapis w DWDS i DGFWB; w korpusach DWDS 59 pośw., pierw-

²⁴ A. Nessler nie podaje rodzajników (używa skrótów *f, m, n*, które umieszcza po rzeczownikach), por. przykład opracowania hasła przytoczony w przypisie 14.

²⁵ W niem. radz.: gazeta „Der Kolonist” 1917–1918 (A.V. Небайкина, *Функционально-стилистические особенности лексики газет поволжских немцев <на материале газеты „Der Kolonist” 1917–1918 гг.>*, [w:] A.Я. Минор, Т.Н. Ступина <red.>, *Язык и культура российских немцев. Сборник научных трудов*. Выпуск 3, Саратов-Эссен 2005, s. 70); gwara chłopów nadwożańskich końca lat 30. XX w. (Н.Н. Берников, *Процесс перестройки фонетической структуры крестьянской речи <из наблюдений над современными немецко-волжскими языковыми отношениями>*, „Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук” 1941, выпуск 5, № 58, s. 259); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 147); element języka „rosyjsko-niemieckiego” (Э. Кресс, *Российские немцы или немецкие россияне. На историческом перекрестке культур и языков*, Москва 1995, s. 59).

²⁶ Postać ta odzwierciedla rosyjską hybrydalną formę *большеви́ст*, efemeryczną, w słownikach definicyjnych niepoświadczoną, przez pewien czas będącą w obiegu, por. uwagę S. Karcewskiego: „одно время *большевики* звались *большеви́стами*” (С.И. Карцевский, *Язык...*, s. 23) i dipisek D. Uszakowa do hasła *большеви́стский*: ‘образовано от *большеви́сты* – вышедшего из употребления первоначального названия большевиков’ (Д.Н. Ушаков <red.>, *Толковый словарь русского языка*, t. 1, Москва 1934–1940).

²⁷ Nie rejestruje KWL (międzywojenny niemiecki słownik skrótów i skrótowców).

²⁸ Niem. radz.: gwara chłopów nadwożańskich końca lat 30. XX w. (Н.Н. Берников, *Процесс...*, s. 259); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 455).

²⁹ Niem. radz.: gazeta „Der Kolonist” 1917–1918 (A.V. Небайкина, *Функционально-стилистические...*, s. 70); gazeta „Nachrichten” 1925 (A.V. Небайкина, *Заимствования из русского языка в немецкой прессе Поволжья как маркер этнокультурного взаимодействия*, s. 2, [w:] http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2015/02/18/nebaykina_a.v.zaimstvovaniya_iz_russkogo_yaz._v_nemeckoy_presse_povolzhya_kak_marker_etnokult.pdf (31.01.2016); gwara chłopów nadwożańskich końca lat 30. XX w. (Н.Н. Берников, *Процесс...*, s. 268); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 473); element języka „rosyjsko-niemieckiego”

sze z 1926 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011 <z informacją nawiasową: *Großbauer im Russland der zwanziger Jahre*>; ros. кулак);

Menschewik (s. 365) ‘zwolennik mienszewizmu (kierunku w socjaldemokracji rosyjskiej, powstałego po jej rozłamie w 1903 r.), mienszewik’³⁰ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB; w korpusach DWDS 4 pośw., ale dopiero od 1954 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: NRS-83, BNRRNS, BRNS-2008; ros. меньшевик);

Menschewist (s. 365), zob. *Menschewik* (DGWDSC, DW, DGFWB; w korpusach DWDS 5 pośw. od 1922 r. po 1931; niem.-ros.: NBNRS-2010; ros. меньшевист);

Sowjet (s. 799) ‘nazwa organu władzy państwowej, realizującego politykę dyktatury proletariatu i będącego formą organizacji politycznej społeczeństwa socjalistycznego, rada (robotników i chłopów)’³¹ (DGWDSC, DW, DWDS; w korpusach DWDS 18 569 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: NRS-83, NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-83; ros. совет).

Uzualne

Bundist (s. 75) ‘członek Bundu, żydowskiego związku robotniczego działającego na Litwie, w Polsce, w przedrewolucyjnej Rosji’ (w korpusach DWDS 2 pośw. od 1972 r.; ros.-niem.: RNS-83 <w haśle бундовец>; ros. бундист);

Haydamake (s. 142) ‘żołnierz oddziałów konnych ukraińskiej armii narodowej dowodzonej przez Symona Petlurę, hajdamaka’ (ros.-niem.: RNS-83 <Im. Haidamaken>; ros. гайдамак).

Okazjonalne

Bernsteinianez (s. 52) ‘zwolennik E. Bernsteina’³² (ros. бернштейнианец).

(Э. Кресс, *Российские...*, s. 59). Znane z języka NRD (H. Lehmann, *Russisch-deutsche Lehnbeziehungen im Wortschatz offizieller Wirtschaftstexte der DDR (bis 1968)*, Reihe: *Sprache der Gegenwart*, Schriften des Instituts für deutsche Sprache, Düsseldorf 1972, s. 287)

³⁰ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 54).

³¹ Niem. radz.: gazeta „Nachrichten” 1925 (*Sowet*) (А.В. Небайкина, *Займствования...*, s. 2); gwary nadwożańskie końca lat 30. XX w. (Н.Н. Берников, *Процесс...*, s. 259); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 248).

³² Э. Бернштейн (1850–1932), „лидер крайне оппортунистического крыла германской демократии и 2-го Интернационала, теоретик ревизионизма, реформизма, предатель рабочего класса, первый враг СССР” (БСЭ, т. 5, с. 53) („lider skrajnie oportunistycznego skrzydła niemieckiej demokracji i II Międzynarodówki, teoretyk rewizjonizmu, reformizmu, zdrajca klasy robotniczej, największy wróg ZSRR”).

2. Jednostki nowo utworzone od podstaw rosyjskich

Podaję w tej grupie tzw. neologizmy odzapożyczeniowe, czyli jednostki utworzone od obcych (tu: rosyjskich) rdzeni za pomocą formantów rodzimych.

Normatywne

Bolschewikin (s. 66) ‘członkini leninowskiej frakcji rosyjskiej partii socjaldemokratycznej, bolszewiczka’ (DGWDSC; w korpusach DWDS 4 pośw. od 1930 r.; por.: *Bolszewik + -in*);

Bolschewismus (s. 66) ‘stworzona przez W. I. Lenina filozofia działania politycznego i sprawowania władzy, bolszewizm’ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB; w korpusach DWDS 1658 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: NBNRS-2008, ros.-niem.: RNS-83, SRNS-2011; por.: *Bolschew + -ismus*);

bolschewistisch (s. 66) ‘charakterystyczny dla bolszewizmu i bolszewików, bolszewicki’³³ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS 1801 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: DRWP, NRS-83, NBNRS-2008, ros.-niem.: RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; por.: *Bolschew + -istisch*);

Menschewistin (s. 365) ‘zwolenniczka mienszewizmu, mienszewiczka’ (DGWDSC; brakuje pośw. w korpusach DWDS; niem.-ros.: NBNRS-2010, por.: *Menschewist- + -in*);

Sowjetrepublik (s. 799) ‘forma ustroju państwa, które działa w myśl zasad ideologii socjalistycznej’³⁴ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB; w korpusach DWDS 1939 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83; por.: *Sowjet + republik*).

Uzualne

Kulakentum (s. 330) ‘bogaci chłopci, kułacy, kułactwo’ (w korpusach DWDS 8 pośw. od 1949 r.; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83³⁵, BNRRNS, BRNS-2008; por.: *Kulaken + -tum*);

Sowjets (s. 799) ‘władza radziecka, sowiety’ (niem.-ros.: NBNRS-2010, ale z ros. odpowiednikiem *Советский Союз*; por.: *Sowjet- + -s*).

3. Kalki semantyczne

Normatywne

Agitator (s. 20) ‘propagandysta ideologii komunistycznej, agitator’ („leksyka typowa dla NRD” w DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB, DW, EWDK; [w korpusach DWDS 980 pośw. w różnych znaczeniach]; niem.-ros.: BNRRNS, NBNRS-2008,

³³ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 147).

³⁴ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 248).

³⁵ Podaje też *Kulakenschaft, lm. Kulaken*.

ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; znac. polit. pod wpływem ros. *азиматор*);

Artel (s. 32) ‘jedna z form gospodarowania kolektywnego, zrzeczenie wytwórców drobnotowarowych, w ZSRR także w odniesieniu do różnych form gospodarowania kolektywnego’³⁶ (DGWDSC, DW i DGFWB; w korpusach DWDS 14 pośw., ale żadne nie pochodzi z lat 20.³⁷; niem.-ros. NBNRS-2008, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008; dawna pożyczka aktywowana w czasach radzieckich w nowym odcieniu znac.; ros. *артель*);

Brigade (s. 70) ‘grupa pracowników wykonujących zadanie produkcyjne, zespół’³⁸ („w NRD”³⁹ w DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS 64 pośw. z lat 20. i 30., ale tylko 1 w potrzebnym tu znac.; niem.-ros.: NRS-83⁴⁰, NBNRS-2008⁴¹, BNRRNS, ros.-niem.: RNS-56⁴², RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; por. ros. *бригада* ‘wojsk. brygada’ i ‘zespół pracowników’);

Brigadier (s. 70) ‘kierownik grupy pracowników wykonujących zadanie produkcyjne, brygadzysta’⁴³ („w NRD”⁴⁴ w DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS 1 pośw. z lat 30. i 308 od lat 50.; niem.-ros.: NBNRS-2008⁴⁵; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; por. ros.: *бригадир* ‘wojsk. dowódca brygady, brigadier’ i ‘kierownik brygady, brygadzysta’);

³⁶ Z niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 60). Używane też w NRD (H. Lehmann, *Russisch-deutsche...*, s. 205).

³⁷ Są przykłady XVIII-wieczne, późniejsze zaś – dopiero od 1930 r.

³⁸ Niem. radz.: gwary nadwożańskie końca lat 30. XX w. (H. H. Берников, *Процесс...*, s. 259); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 152); gwary dolnoniemieckie ZSRR lat 70. XX w. (Г.И. Валл, С.К. Ведель, Г.Г. Едиг, *Из опыта работы по сбору словарного материала нижненемецких говоров. Часть II, [w:] Вопросы диалектологии и истории немецкого языка. Межвузовский сборник научных трудов*, выпуск 3, Омск 1979, s. 20); dialekt środkowo-niemiecki przeniesiony z Powołża do obwodu karagandzińskiego (А.А. Вейлерт, *Русское слово в немецкой диалектной речи*, „Вопросы языкознания” 1979, nr 3, s. 89).

³⁹ Zapis też wśród najczęstszych kalk z rosyjskiego funkcjonujących w języku NRD na przełomie lat 40. i 50. XX w. (H. Lehmann, *Russisch-deutsche...*, s. 116).

⁴⁰ Por. odpowiedniość: *Brigade der kommunistischen Arbeit* – *бригада коммунистического труда*.

⁴¹ Tu tylko: (*производственная*) *бригада* (ГДР).

⁴² Por.: *ударная бригада* – *Stoßbrigade*.

⁴³ Niem. radz.: gwary nadwożańskie końca lat 30. XX w. (H.H. Берников, *Процесс...*, s. 259); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 152); gwary dolnoniemieckie ZSRR lat 70. XX w. (Г.И. Валл, С.К. Ведель, Г.Г. Едиг, *Из опыта...*, s. 20); współczesne niemieckie gwary wyspowe na Ałtaju (Л.Н. Москалюк, *Явления интерференции в лексико-семантической системе островных немецких говоров, [w:] Н.А. Томилов, Т.Б. Смирнова <red.>, Немцы Сибири: история и культура. Материалы Четвертой международной научно-практической конференции, Омск, 29–30 мая 2002 г.*, Новосибирск 2003, s. 169).

⁴⁴ Zapis też wśród najczęstszych kalk z ros. funkcjonujących w języku NRD na przełomie lat 40. i 50. XX w. (H. Lehmann, *Russisch-deutsche...*, s. 116).

⁴⁵ Tu tylko: *руководитель бригады* (ГДР).

Kommissar (s. 304) ‘członek rządu kierujący ministerstwem, minister’⁴⁶ (DGWDSC, DW, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS pośw. w szerszym znac.; ros.-niem.: RNS-56, RS-83; por. ros. *комиссар* ‘komisarz <w policji>’ i ‘minister’);

Kommissariat (s. 305) ‘urząd państwowy kierujący wyodrębnionym organizacyjnie działem administracji, ministerstwo’ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB, EWDK; w korpusach DWDS 448 pośw. w szerszym znac.; ros.-niem.: RNS-56, RS-83; por. ros. *комиссариат* ‘komisariat <policji>’ i ‘ministerstwo’).

Uzualne

Artelstschik (s. 32) ‘członek zrzeszenia wytwórców drobnotowarowych, jednej z form gospodarowania kolektywnego’ (w korpusach DWDS 1 pośw. z XVIII w., dot. Rosji; dawna pożyczka aktywowana w czasach radzieckich w nowym odcieniu znac.; ros. *артельщик*).

Okazjonalne

militarisieren (s. 104) ‘szkolić ludność w zakresie obrony cywilnej’ (w źródłach w in. znac.⁴⁷; w korpusach DWDS 237 pośw. w in. znac., głównie XX- i XXI-wiecz; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83; por. ros.: *военизировать* ‘militaryzować’ i ‘szkolić ludność w zakresie obrony cywilnej [...]’);

Militarisierung (s. 104) ‘wyposażenie ludności cywilnej w wiedzę i umiejętności niezbędne do uczestniczenia w przedsięwzięciach o charakterze obronnym, przysposobienie obronne, wojskowe’ (DGWDSC w in. znac.; w korpusach DWDS też w in. znac; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83; por. ros.: *военизация* ‘militaryzacja’ i ‘wyposażenie ludności cywilnej [...]’).

4. Kalki słowotwórcze

Normatywne

Arbeiterdichter (s. 694) ‘poeta związany z ruchem robotniczym, poeta proletariacki’ (DGWDSC, DW, DWDS; w korpusach DWDS 79 pośw. od 1918 r.; ros. *рабочий поэт*⁴⁸, por.: *Arbeiter*... ‘рабочий’, *Dichter* ‘поэт’);

⁴⁶ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-1, s. 588).

⁴⁷ M.in. ‘wznosić obiekty militarne, tworzyć oddziały militarne’, ‘organizować armię danego kraju’, ‘podporządkować militarne teren, dziedzinę życia interesom militarnym’.

⁴⁸ Włodzimierz Majakowski napisał w 1918 r. wiersz *Поэт рабочий*, tytułowe wyrażenie trafiło do powszechnego obiegu.

Arbeiter-und-Bauern... (s. 694) ‘robotniczo-chłopski’⁴⁹ (w słownikach niem. i korpusach DWDS jako komponent złożień, np. *Arbeiter-und-Bauern-Inspektion* od 1969 r.; niem.-ros.: NBNRS-2008⁵⁰, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83; ros. *рабоче-крестьянский*, por.: *Arbeiter...* ‘рабочий’, *und* ‘и’, *Bauern...* ‘крестьянский’);

innerparteilich (s. 102) ‘znajdujący się, zachodzący wewnątrz partii, wewnątrz-partyjny’ (DGWDSC; w korpusach DWDS 2657 pośw., ale dopiero od 1946 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-83, BNRRNS⁵¹, BNRS-2008, SRNS-2011; ros. *внутрипартийный*, por.: *inner...* ‘внутри’, *parteilich* ‘партийный’);

Parteiarbeiter (s. 537) ‘działacz partyjny, działacz partii WKP(b)’ (DWDS w szerszym znac., ‘działacz partyjny’; w korpusach DWDS 79 pośw. od 1947 r., ale też w szerszym znac.; niem.-ros.: BNRRNS, ros.-niem.: RNS-83⁵²; ros. *партийный работник*, por.: *Partei...* ‘партийный’, *Arbeiter* ‘работник’);

Parteizelle (s. 980) ‘najmniejsza jednostka organizacyjna partii, komórka partyjna’⁵³ (DWDS; w korpusach DWDS 56 pośw. od 1931 r.; ros.-niem.: RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008; ros. *партийная ячейка*, por. *Partei...* ‘партийный’, *Zelle* ‘ячейка’);

Räterepublik (s. 799); zob. Sowjetrepublik (DGWDSC; w korpusach DWDS 520 pośw. od 1919 r.; ros. *советская республика*, por.: *Räte* ‘совет’, *Republik* ‘республика’);

Rotarmist (s. 321) ‘wojskowy służący w Armii Czerwonej, czerwonooarmista’⁵⁴ (DGWDSC, DW, DWDS; w korpusach DWDS 408 pośw. od 1925 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008; ros. *красноармеец*, por.: *rot*⁵⁵ ‘красный’, *Armist* – formacja osobliwa⁵⁶ w znac. ‘żołnierz’, utworzona prawdopodobnie pod wpływem ros. *армеец*);

⁴⁹ Niem. radz.: wśród przykładów kalkowania *Arbeiter-und-Bauern-Aktivs* w gazecie „Nachrichten” 1925 (A.B. Небайкина, *Заимствования...*, s. 4).

⁵⁰ Ale w wyrażeniach używanych w NRD: *Arbeiter-und-Bauern-Fakultät* (ГДР), *Arbeiter-und-Bauern-Macht* (ГДР). Z języka NRD *Arbeiter-und-Bauern-Inspektion* (H. Lehmann, *Russisch-deutsche...*, s. 136).

⁵¹ Obok *parteintern*.

⁵² Obok *Parteifunktionär*.

⁵³ Niem. radz.: gwary nadwożańskie końca lat 30. XX w. (H.H. Берников, *Процесс...*, s. 260).

⁵⁴ Niem. radz.: gwary nadwożańskie końca lat 30. XX w. (H.H. Берников, *Процесс...*, s. 268); dialekt niemiecko-nadwożański okolic Markssztadu (DizS-2, s. 162); jest także zapis w 1. numerze gazetki dla Niemców-analfabetów („ABC-Zeitschrift”, Marxstadt, Wydział Edukacji Okręgowego Komitetu Wykonawczego Niemców Powoźza, nr 1, listopad 1920, s. 1). Na s. 1. pojawiają się tam m.in. takie słowa, jak: czerwony (*rot*), czerwonooarmista (*Rotarmist*).

⁵⁵ O komponencie *rot* w znac. ‘odnoszący się do działalności rewolucyjnej’ jako najaktywniejszym składniku kalk wielowyrazowych (na materiale wyekscerpowanym z nadwożańskiej gazety „Nachrichten” 1925) pisze Anna Niebajkina (A.B. Небайкина, *Заимствования...*, s. 4).

⁵⁶ W źródłach nienotowana.

Rotgardist (s. 321) ‘wojskowy służący w Czerwonej Gwardii, czerwono-gwardzista’⁵⁷ (DGWDSC, DW; w korpusach DWDS 173 pośw. od 1925 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008; ros. *красногвардеец*, por.: *rot* ‘красный’, *Gardist* ‘гвардеец’);

Volkskommissar (s. 304) ‘członek rządu ZSRR albo jednej z republik radzieckich, stojący na czele komisariatu, komisarz ludowy, minister’⁵⁸ (DGWDSC i DWDS; w korpusach DWDS 307 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010⁵⁹, ros.-niem.: RNS-83, BNRRNS; ros. *народный комиссар*, por.: *Volks...* ‘народный’, *Kommissar* ‘комиссар <министр>’);

Volkskommissariat (s. 305) ‘(w aparacie państwowym ZSRR) resort kierowany przez jednego z komisarzy ludowych, komisariat, ministerstwo’⁶⁰ (DGWDSC; w korpusach DWDS 110 pośw. od 1918 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010⁶¹, ros.-niem.: RNS-83, SRNS-2011; ros. *народный комиссариат*. por.: *Volks...* ‘народный’, *Kommissariat* ‘комиссариат’);

Weißgardist (s. 50) ‘człowiek walczący w szeregach białej gwardii (w czasie wojny domowej), białogwardzista’⁶² (DGWDSC; w korpusach DWDS 23 pośw. od 1947 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; ros. *белогвардеец*, por.: *weiß* ‘белый’, *Gardist* ‘гвардеец’).

Uzualne

Agitationsschrift (s. 20) ‘utwór o tendencji wybitnie agitacyjnej, tu: pismo, druk o takiej intencji’ (w korpusach DWDS 11 pośw. od 1906 r.; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, SRNS-2011; ros. *агитка* <= *агитационное произведение*>, por.: *Agitations-* ‘агитационный’, *Schrif* ‘произведение’);

Agitationsstück (s. 20) ‘sztuka teatralna o tendencji wybitnie agitacyjnej’ (w korpusach DWDS 1 pośw. z 1904 r. i 7 – z lat 1956–2011); ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS; ros. *агитационная пьеса*, por. *Agitations...* ‘агитационный’, *Stück* ‘пьеса’);

antireligiös (s. 28) ‘wrogo usposobiony wobec religii, antyreligijny’ (w korpusach DWDS 125 pośw. z okresu po II drugiej wojnie światowej, tylko 4 wcześniejsze: 1834, 1912, 1918 i 1937; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83⁶³, BNRRNS, BRNS-2008; w badanym okresie być może pod wpływem ros. *антирелигиозный*, por.: *anti-* ‘анти-’, *religiös* ‘религиозный’);

⁵⁷ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 163).

⁵⁸ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 413).

⁵⁹ Z uwagą: „do roku 1946 tytuł ministra w ZSRR”.

⁶⁰ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 413).

⁶¹ Z uwagą: „do roku 1946 nazwa ministerstwa w ZSRR”.

⁶² Niem. radz.: gazeta „Nachrichten” 1925 (A.B. Небайкина, *Займствования...*, s. 4).

⁶³ Ma też *glaubensfeindlich*.

Blusenmann (s. 62) ‘*podgard.* o robotnikach, rzemieślnikach (dosłownie: noszący bluzę)’ (DWDS; w korpusach DWDS 3 pośw. z lat 20. XX w.; kalka ros. *блузник*, <*мужчина*> в *блузе*, por.: *Bluse* ‘блуза’, *Mann* ‘мужчина’);

Frauensektion (s. 199) ‘wydział pracy ideologicznej wśród kobiet działający przy Komitecie WKP(b)’ (w korpusach DWDS 3 pośw. od 1913 r.; ros. *женотдел*, por.: *Frauen* ... ‘женский’, *Sektion* ‘отдел’);

Gegenrevolutionär (s. 311) ‘uczestnik lub zwolennik kontrrewolucji, kontrrewolucjonista’ (w korpusach DWDS 2 pośw. od 1920 r.; ros.-niem.: RNS-83⁶⁴; ros. *контрреволюционер*, por.: *Gegen*... ‘против...’, *Konttr...*, *Revolutionär* ‘революционер’);

Sozialverräter (s. 811) ‘działacz polityczny uważający się za socjalistę, jednak w rzeczywistości zdradzający interesy socjalizmu i klasy robotniczej, zdrajca socjalizmu’ (w korpusach DWDS 3 pośw. od lat 20. XX w.; ros. *социал-предатель*, por.: *sozial* ‘социал -’, *Verräter* ‘предатель’);

Staatsplankommission (s. 155) ‘organ państwowy w ZSRR odpowiedzialny za planowanie rozwoju gospodarczego i jego realizację, Państwowa Komisja ds. Planu’ (w korpusach DWDS 3 pośw. od 1937 r.; ros. *Госплан* <=*Государственная плановая комиссия*> por.: *Staats*... ‘государственный’, *Plan* ‘план’, *Kommission* ‘комиссия’);

Übergangswirtschaft (s. 922) ‘gospodarka w okresie przejściowym’ (w korpusach DWDS 8 pośw. od 1917 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010; ros. *хозяйство переходной эпохи*, por.: *Übergangs*... ‘переходный’, *Wirtschaft* ‘хозяйство’);

unproletarisch (s. 443) ‘nienależący do proletariatu’ (w korpusach DWDS 7 pośw. od 1955 r.; ros. *непролетарский*, por.: *un* ‘не’, *proletarisch* ‘пролетарский’);

vormarxistisch (s. 183) ‘odnoszący się do czasów sprzed ogłoszenia założeń filozofii marksistowskiej, przedmarksistowski’ (w korpusach DWDS 29 pośw. od 1954 r.; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83⁶⁵; ros. *домарксистский*, por.: *vor* ‘(раньше) до’, *marxistisch* ‘марксистский’);

Zentralexekutive (s. 929) ‘komitet wprowadzający w życie rozporządzenia, faktycznie sprawujący kierownictwo, centralny komitet wykonawczy’ (w korpusach DWDS 1 pośw. z 1975 r.; ros. *центральный исполнительный комитет*, por.: *Zentral*... ‘центральный’, *Exekutive* ‘исполнительная власть’);

Zentral-Kontrollkommission (s. 929) ‘naczelny organ kolegialny najwyższej administracji państwowej w ZSRR, sprawujący nadzór, centralna komisja kontrolna’ (w korpusach DWDS 1 pośw. z 1954 r.; ros. *центральная контрольная комиссия*, por.: *Zentral*... ‘центральный’, *Kontrollkommission* ‘контрольная комиссия’).

⁶⁴ Obok *Konttrrevolutionär*.

⁶⁵ Obok *vormarxisch*.

Okazjonalne

Agitationspunkt (s. 20) ‘ośrodek propagandowy’ (ros. *агитационный пункт*, por.: *Agitations...* ‘агитационный’, *Punkt* ‘<центр> пункт’);

Agrarrevolutionär (s. 20) ‘skazany za udział w protestach rolników, do których doszło na początku XX w.’ (ros. *аграрник* <= *аграрный революционер*>, por.: *Agrar...* ‘аграрный’, *Revolutionär* ‘революционер’);

Aufklärungsfunktionär (s. 676) ‘działacz oświatowy, oświatowiec’ (ros. *просвещенец* <= *просветительский работник*>, por.: *Aufklärungs...* ‘просветительский’, *Funktionär* ‘работник’);

Aufklärungsfunktionärin (s. 676) ‘działaczka oświatowa’ (ros. *просвещенка* <= *просветительская работница*>, por.: *Aufklärungs...* ‘просветительский’, *Funktionär* ‘работник’, *-in* ‘женщина’);

aufsichtslosigkeit (s. 54) ‘bezdomność i brak opieki (o dzieciach)’ (ros. *беспризорность*, por.: *Aufsichtslos* ‘без присмотра’, *-igkeit* ‘-ość’);

Ausgesonderte (s. 127) ‘osoba z awansu społecznego zajmująca odpowiedzialne stanowisko’ (ros. *выдвиженец*, por.: *aus-* ‘вы- <wskazuje na kierunek z wnętrza na zewnątrz>’, *gesonderte* ‘отделенный’);

Bernsteinianertum (s. 52) ‘teoria głoszona przez Eduarda Bernsteina’ (ros. *бернштейнианство*, por. *Bernsteinianer* ‘приверженец теории Бернштейна’ + *-tum* odpowiednik ros. ‘-ство’);

Dorfwucherer (s. 769); zob. Kulak⁶⁶ (ros. *сельский кулак*, por.: *Dorf...* ‘сельский’, *Wucherer* ‘ростовщик’⁶⁷);

Gegenrevolutionärin (s. 311) ‘uczestniczka lub zwolenniczka kontrrewolucji, kontrrewolucjonistka’ (ros. *контрреволюционерка*, por.: *Gegen...* ‘против..., контр...’, *Revolutionärin* ‘революционерка’);

Jugendarbeiter (s. 694) ‘młodociany robotnik’ (ros.-niem.: RNS-83; ros. *рабочий подросток*, por.: *Jugend* ‘молodzież’, *Arbeiter* ‘работник’);

Kirchturmpatriotismus (s. 302) ‘patriotyzm lokalny, właściwy osobom o ciasnych horyzontach, parafianiszczyna’ (ros. *колокольный патриотизм*, por.: *Kirchturm* ‘колокольня’, *Patriotismus* ‘патриотизм’);

Nöpmann (s. 457) ‘prywatny przedsiębiorca lub handlowiec czasów Nowej polityki gospodarczej (prowadzonej w Rosji Radzieckiej w latach 20.)’⁶⁸ (ros. *нэпман*,

⁶⁶ Niem. radz.: w gazecie Niemców nadwołżańskich „Der Kolonist” (1917–1918) w tym znac. *Dorfkulak*, por.: *Wenn die armen Leute zu den Dorfkulaken kommen und Getreide kaufen wollen [...]* (A.B. Небайкина, *Функционально-стилистические...*, s. 70).

⁶⁷ Wprowadzenie rzecz. *Wucherer* ‘lichwiarz’ uzasadnione ze względu na „sowieckie” wzbogacenie znac. dawnego *кулак* ‘wiejski bogacz’ o element: ‘wyzyskujący chłopów’.

⁶⁸ Wśród rusycyzmów w języku NRD (H. Lehmann, *Russisch-deutsche...*, s. 303–304).

por.: *Nöp* = *Neue ökonomische Politik* ‘НЭП = Новая Экономическая Политика’, *Mann* ‘мужчина’⁶⁹);

Nöpmannsfrau (s. 457) ‘prywatna przedsiębiorczyni lub kobieta-handlowiec czasów Nowej polityki gospodarczej (prowadzonej w Rosji Radzieckiej w latach 20.)’ (ros. *нэпманша*, por.: *Nöp*, *Mann*, *Frau* ‘женщина’ (na miejscu ros. *-и<а>* ‘ts.’);

Rätegewalt (s. 799); zob. Sowjets (ros. *советская власть*, por.: *Räte* ‘совет’, *Gewalt* ‘власть’);

Vollzugsausschuß (s. 305) ‘organ kolegialny utworzony do pracy w określonej dziedzinie, komitet wykonawczy’ (niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56⁷⁰, RNS-83; ros. *исполнительный комитет*, por.: *Vollzugs...* ‘исполнительный’, *Ausschuß* ‘комитет’);

Zentralexekutivkomitee (s. 929); zob. *Zentralexekutive* (por.: *Zentral-* ‘центральный’, *Exekutivkomitee* ‘исполнительный комитет’);

Zentralvollzugsausschuß (s. 929); zob. *Zentralexekutive* (por.: *Zentral...* ‘центральный’, *Vollzugs...* ‘исполнительный’, *Ausschuß* ‘комитет’).

II. Jednostki słownikowe nowo utworzone na gruncie rodzimym

Zamieszczam tu leksykę niemiecką powstałą po rewolucji październikowej (lub nieco wcześniej, w kręgu działaczy ruchu robotniczego) i oznaczającą pojęcia związane z ideologią komunistyczną lub też z radzieckim stylem życia.

Normatywne

Leninismus (*ленинизм*, s. 339) ‘teoria społeczno-ekonomiczna sformułowana przez W. I. Lenina’⁷¹ (DGWDSC, DW, DWDS, DGFWB; w korpusach DWDS 393 pośw. od 1926 r.; niem.-ros.: NRS-83, NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-56, RNS-83; por.: *Lenin* + *-ismus*);

Marxistin (*марксистка*, s. 357) ‘kobieta o przekonaniach marksistowskich, zwolenniczka marksizmu’ (DGWDSC, DWDS; w korpusach DWDS 40 pośw. od 1934 r.; niem.-ros.: NBNRS-2010, ros.-niem.: RNS-83; por.: *Marx* + *-ist* + *-in*).

Uzualne

Gardekavallerist (*конногвардеец*, s. 309) ‘(w wojsku rosyjskim) kawalerzysta gwardii’ (niem.-ros.: BNRRNS, NBNRS-2010, ros.-niem.: BNRRNS, BRNS-2008, SRNS-2011; por.: *Garde* ‘gwardia’ + *Kavallerist* ‘kawalerzysta’);

⁶⁹ Ros. derywat zawiera obcy komponent *-ман*.

⁷⁰ Obok *Exekutivkomitee*.

⁷¹ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 22).

Parteianwalt (*генеральный секретарь <партии>*, s. 768) ‘osoba pełniąca główną, naczelną funkcję obieralną w partii politycznej, sekretarz generalny, tu: WKP(b)’ (w korpusach DWDS 1 pośw. z 2008 r.; ros.-niem.: RNS-56; por.: *Partei* ‘partia’ + *Anwalt* ‘rzecznik’);

Vereinsanwalt (*генеральный секретарь <союза>*, s. 768) ‘osoba pełniąca główną funkcję obieralną w związku, sekretarz generalny (związku)’ (w korpusach DWDS 4 pośw. od 1976 r.; por.: *Verein* ‘związek, stowarzyszenie’, *Anwalt* ‘rzecznik’).

Okazjonalne

Gelegenheitsmensch (*соглашатель*, s. 800) ‘prowadzący politykę ugody i kompromisów ze środowiskiem burżuazyjnym, ugodowiec’ (por.: *Gelegenheit* ‘<wygodna> okazja, koniunktura’, *Mensch* ‘człowiek’);

Getreideaufbringungskampagne (*хлебная кампания <хлебозаготовки>*, s. 919) ‘akcja obowiązkowego planowego skupowania zboża przez państwo’ (por.: *Getreide* ‘zboże’, *auf* ‘na, do’, *Bringung* ‘dostarczanie’, *Kampagne* ‘kampania, akcja’);

Lesehaus (*изба-читальня*, s. 248) ‘placówka wiejska mająca tworzyć warunki doksztalcenia i odpoczynku po pracy, lekcjach i in., świetlica wiejska’ (por.: *lesen* ‘czytać’, *Haus* ‘dom’);

P. P. S.-Partei (*пепеэсовцы*, s. 543) ‘członkowie Polskiej Partii Socjalistycznej, pepeesowcy’ (użyto nazwy partii na oznaczenie jej członków, por: *P. P. S.-Partei* ‘partia PPS’).

III. Niemieckie efemeryczne jednostki słownikowe

Zamieszczone tu efemerydy (niemieckie jednostki słownikowe, które po krótkim pozostawianiu w obiegu wyszły z użycia wraz z desygnatem, czyli w naszym materiale swoiste historyzmy) nie są sowietyzmami w ścisłym tego słowa znaczeniu, to leksyka polityczna, związana z ruchem robotniczym i ideologią komunistyczną. Miejscem rejestracji tego typu wyrazów są raczej encyklopedie niż słowniki przekładowe. Do pierwszego radzieckiego słownika rosyjsko-niemieckiego trafiły one niewątpliwie ze względów ideologiczno-propagandowych, w celu zwiększenia w nim ilości słownictwa „zaangażowanego”, społeczno-politycznego. Szerzenie – w pewnym sensie na siłę – takiej leksyki, stwarzanie wrażenia, że ona właśnie jest potrzebna użytkownikowi średniej wielkości słownika przekładowego, czyli zwykłemu obywatelowi, jakoby na tyle już świadomemu, żeby żyć na co dzień sprawami politycznymi, uznałam za jeden ze sposobów sowietyzowania języka.

Bund (*бунд*, s. 75) ‘powszechny robotniczy związek Żydów na Litwie, w Polsce i w przedrewolucyjnej Rosji, Bund’ (EWDK);

Jungspartakusbund (*Союз молодых спартаковцев*, s. 811) ‘niemiecka rewolucyjna organizacja robotnicza „Spartakus”, Związek Młodych Spartan’;

Novembermänner (*деятели ноябрьской революции <в Германии>*, s. 730) ‘przywódca rewolucji listopadowej (w Niemczech)’ (w korpusach DWDS 4 pośw. z lat 20. i 30. XX w.);

Rot(Jung)front (*Союз <молодежи> красных фронтовиков*, s. 811) ‘sekcja młodzieżowa niemieckiej komunistycznej organizacji bojowej działającej w latach 1924–1933’.

IV. Niemieckie systemowe jednostki słownikowe jako substytuty rosyjskich sowietyzmów

W tej grupie prezentuję w pełni normatywne, literackie leksemy niemieckie, które A. Nessler zaproponował w charakterze translatów dla rosyjskich sowietyzmów. Wyróżniłam słownictwo rzadkie (tzw. agnonimy słownikowe, czyli jednostki nieobecne w słownikach⁷²) oraz – w niewielkim wyborze – jednostki chronologicznie nienacechowane. Być może zamieszczone tu słownictwo rzadkie oraz część słownictwa powszechnie używanego na niemieckich terenach etnicznych rzeczywiście funkcjonowała w języku Niemców radzieckich w nowym, „sowieckim” odcieniu znaczeniowym.

Rzadkie jednostki słownikowe

Arbeitergenossenschaft (*рабочая артель*, s. 694–695) ‘robotnicza spółdzielnia pracy’ (w korpusach DWDS 9 pośw. od 1870 r.; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83);

Aufsichtslos (*беспризорный*, s. 54) ‘bezdomy i pozbawiony opieki (o dziecku)’⁷³ (w korpusach DWDS 4 pośw. od 1908 r., ale tylko jedno dot. dzieci; ros.-niem.: RNS-56, RNS-83, BNRRNS, BRNS-2008);

Mantelträger (*соглашатель*, s. 800); zob. Gelegenheitsmensch (w korpusach DWDS 10 pośw. od XVII w., ale w in. znac.);

⁷² Termin *агноним* oznaczający wyraz bardzo rzadki, mało znany nawet rodzimym użytkownikom języka wprowadzili rosyjscy językoznawcy Walery Morkowkin i Anna Morkowkina (B.B. Морковкин, А.В. Морковкина, *Русские агнонимы <слова, которые мы не знаем>*, Moskwa 1997, s. 86). Z kolei termin *агноним* słownikowy zaproponował Jan Wawrzyńczyk: „для обозначения потенциальной единицы сводного словника, отсутствующей в словарях заданного списка” („na oznaczenie potencjalnej jednostki ogólnej siatki haseł, której nie rejestrują słowniki figurujące na wcześniej ułożonej liście”) (*300 tysięcy czy milion(y)? O stanie zasobów słownictwa polskiego w dniu 31 grudnia 2000 r.*, Warszawa 2015, s. 11).

⁷³ Niem. radz.: dialekt niemiecko-nadwołżański okolic Markssztadtu (DizS-2, s. 22: *Aufsichtslose Kinder/Kinner – непризорные <безнадзорные> дети*).

Müßiggängerin (*белоручка*, s. 50) ‘kobieta nienawykła do pracy fizycznej, mająca wydelikacowane dłonie (pogardliwie o inteligentce)’ (DGWDSC: ‘żeńska forma *Müßiggänger*’; w korpusach DWDS 4 pośw. w znac. ‘próżniak, nierób (o kobiecie)’ od 1802 r.);

Nützlichkeitssinn (*соглашательство*, s. 800) ‘polityka ugody i kompromisów ze środowiskiem burżuazyjnym, ugodowość’ (w DWDS 4 pośw. od 1879 r.);

Parteiangehörigkeit (*партийность*, s. 537) ‘przynależność do partii, tu: WKP’ (DWDS w szerszym znac.; w korpusach DWDS 4 pośw. od 1938 r.; ros.-niem. RNS-56).

Powszechnie używane jednostki słownikowe

(wybór)

Arbeitsgenossenschaft (s. 694–695); zob. **Artel**; **Beförderte** (s. 127); zob. **Ausgesonderte**; **Dorfrat** (*сельский совет*, s. 769) ‘zgrupowanie wiejskie, rada składająca się z przedstawicieli chłopów bezpośrednio wybranych przez lud w celu prowadzenia polityki dyktatury robotników i chłopów’; **Ehrenschutz** (*уважение*, s. 954) ‘w ZSRR: działalność społeczna jakiejś radzieckiej organizacji lub przedsiębiorstwa, polegająca na systematycznym udzielaniu pomocy zespołom, organizacjom itp. w dziedzinie produkcji przemysłowej i rolnej, kultury, ideologii, polityki, często czysto formalna, pozorowana, nierentowna (np. kierowanie mieszkańców miast – w ramach opieki komsomołu nad kołchozem – do prac polowych), szczególnie patronat’; **Funktionär** (*активист*, s. 20) ‘najbardziej aktywny członek organizacji politycznej lub społecznej, aktywista (głównie o działaczu partii komunistycznej)’; **Kollektivum** (*коллектив*, s. 302) ‘zjednoczenie grupy osób w ramach pewnej całości, komórka, kolektyw’;

Müßiggänger (*белоручка*, s. 50) ‘człowiek nienawykły do pracy fizycznej, mający wydelikacowane dłonie (pogardliwie o inteligencie), inteligencik’; **parteilos** (*беспартийный*, s. 53) ‘nienależący do żadnej partii, tu: o osobach niebędących członkami WKP(b), bezpartyjny’;

Parteilosigkeit (*беспартийность*, s. 53) ‘nienależenie do żadnej partii, tu: do WKP(b), bezpartyjność’; **Parteimann** (*партиец*, s. 536) ‘tu: członek partii WKP(b), partyjniak⁷⁴’;

Parteischule (*партишкола*, s. 537) ‘szkoła wyższa przygotowująca działaczy WKP(b), szkoła partyjna’; **Strolch** (*босьяк*, s. 68) ‘mieszkaniec miasta, który utracił swoją pozycję w hierarchii społecznej, nędzarz miejski’; **vorrevolutionär** (*дореволюционный*, s. 185) ‘odnoszący się do czasów sprzed rewolucji październikowej, przedrewolucyjny’; **Wühler** (s. 20), zob. **Agitator**.

⁷⁴ Bez negatywnego nacechowania stylistycznego.

Podsumowanie

Kalki semantyczne reprezentuje 9 jednostek. Do normatywnych należy 6 z nich. Odnotowują je słowniki języka niemieckiego i słowniki przekładowe, w korpusach są jednak słabo odzwierciedlone. Trzy neosemantyzmy: *Agitator*, *Brigade*, *Brigadier* źródła uznają za charakterystyczne dla języka NRD. Niemcy radzieccy – jak widać – używali ich znacznie wcześniej niż mieszkańcy NRD. W tej grupie jest też uzualna formacja odzapożyczeniowa: *Artelstchik*, poświadczona w korpusach od XVIII w., którą A. Nessler przywrócił do użycia w nowym odcieniu znaczeniowym (być może przenosząc ten neosemantyzm z mowy Niemców radzieckich), oraz 2 kalki okazjonalne: *militarisieren* i *Militarisierung*, w źródłach niemieckich rejestrowane w szerszym znaczeniu, jednak – jako neosemantyzmy – notowane w słownikach przekładowych. Przedstawiłam tu niemieckie ekwiwalenty 100 wczesnych rosyjskich sowietyzmów, wprowadzone przez A. Nesslera do pierwszego radzieckiego słownika rosyjsko-niemieckiego. Dokonując wyboru jednostek do prezentacji w tym miejscu, starałam się zachować proporcje liczebności poszczególnych grup widoczne w całym materiale wyekscerpowanym z badanego źródła. Wyjątek uczyniłam dla systemowego, powszechnie używanego literackiego słownictwa niemieckiego, które A. Nessler bardzo często stosował w charakterze ekwiwalentów dla rosyjskich sowietyzmów, a które – z punktu widzenia językoznawcy – nie jest specjalnie interesujące (zatem podałam tylko 14 przykładów).

Tak więc w zebranych materiale neologicznym mamy 10 pożyczek właściwych, w większości – normatywnych (7). Te zapożyczenia normatywne notują słowniki języka niemieckiego, rejestrują korpusy DWDS, zamieszcza obszerny przekładowy niemiecko-rosyjski NBNRS-2008 lub 2010, poświadczają przekładowe słowniki rosyjsko-niemieckie, a to oznacza, że trwale weszły one do zasobu słownego niemieczyny ogólnej. Analiza poświadczeń w korpusach DWDS wskazuje, że w swoistym kodzie Niemców radzieckich wszystkie one (oprócz *Sowjet*) pojawiły się wcześniej niż w niemieczynie etnicznej. Pożyczki uzualne (*Bundist* i *Haydamake*) notuje jeden ze słowników rosyjsko-niemieckich, okazjonalnej: *Bernsteinianez* nie poświadczają żadne źródła. Prawdopodobnie A. Nessler zaczerpnął ją ze slangu partyjnego i – ze względu na jej aktualność pod koniec lat 20. – wprowadził do słownika.

W grupie neologizmów odzapożyczeniowych (7) mamy 5 jednostek normatywnych, dobrze udokumentowanych w źródłach niemieckich. Zwraca uwagę postać *Bolschewikin*, słabo poświadczona w korpusach DWDS (tylko 4 wystąpienia) i późno zarejestrowana: 1930, oraz *Menschewistin*, w korpusach w ogóle nieobecna. Tak więc Niemcy rosyjscy znali te jednostki znacznie wcześniej niż Niemcy z terenów etnicznych. Dwie formacje: *Kulakentum* i *Sowjets* zaliczyłam do dery-

watów uzualnych. Pierwsza była sporadycznie notowana w źródłach niemieckich (DWDS), i to dopiero od 1949 r., druga jest w nich nieobecna. Obie postaci pojawiają się w słownikach przekładowych.

Neologiczne kalki słowotwórcze występują w badanym źródle znacznie częściej niż pozostałe rusycyzmy, mamy ich 41. Jedenaście z nich można uznać za normatywne, notują je niemieckie słowniki definicyjne, są poświadczenia w korpusach tekstowych i w słownikach przekładowych. Jednakże część tych replik została zarejestrowana znacznie później niż zapisał je A. Nessler: *Arbeiter-und-Bauern...* (w *Arbeiter-und-Bauern-Inspektion*) – w korpusach dopiero od 1969, *Parteiarbeiter* – od 1947, *Weißgardist* – od 1947, *innerparteilich* – od 1946, *Parteizelle* – od 1931, wiadomo też, że *Rotarmist* notowano w niemczyźnie radzieckiej już w 1920 r. Uzualnych kalk słowotwórczych mamy 13, występują w korpusach DWDS (jednostkowe poświadczenia), większość także w słownikach przekładowych, zwłaszcza rosyjsko-niemieckich. Trzeba podkreślić, że część replik uzualnych zarejestrowanych w słowniku z 1929 r. w korpusach DWDS pojawiła się znacznie później: *Zentralexekutive* (1975), *unproletarisch* (1955), *vormarxistisch* (1954), *Zentral-Kontrollkommission* (1954), *Staatsplankommission* (1937). Ponadto rzeczownik *Agitationsstück*, jak wynika z danych DWDS, pokazał się po raz pierwszy w 1904 r., jednak jego późniejsze wystąpienia zaczynają się dopiero od roku 1956, przymiotnik *antireligiös* ma 3 wczesne poświadczenia: 1834, 1912, 1918, kolejne zaś – grubo ponad 100 – dopiero od roku 1937. W grupie kalk słowotwórczych najwięcej mamy replik okazjonalnych: 17. Nie rejestrują ich źródła niemieckie, nie zawierają korpusy tekstowe, nie notują słowniki przekładowe (wyjątki: *Jugendarbeiter* i *Vollzugsausschuß*, słabo wprowadzie, ale jednak odzwierciedlone w słownikach dwujęzycznych).

Kolejna grupa sowietyzmów włączonych do pierwszego radzieckiego słownika rosyjsko-niemieckiego obejmuje neologizmy utworzone na gruncie niemieckim i prezentuje się dość skromnie: 9 jednostek. Mamy tu 2 rzeczowniki normatywne, znane wielu źródłom: *Leninismus* i *Marxistin*, jednak drugi z nich pojawia się w korpusach dopiero od 1934 r. Trzy spośród pozostałych jednostek zaliczyłam do uzualnych. Dwie z nich (*Parteianwalt*, *Vereinsanwalt*) mają w korpusach bardzo późne datacje: 2008 i 1976, trzecia: *Gardekavallerist* znana jest nowszym słownikiem przekładowym. Nowe formacje okazjonalne zarejestrowane przez A. Nesslera: *Gelegenheitsmensch*, *Getreideaufbringungskampagne*, *Lesehaus* i *P. P. S.-Partei* nie zostały poświadczone w żadnym z przejranych źródeł.

Kolejna grupa zawiera niemieckie słownictwo efemeryczne związane z ruchem robotniczym, krótko używane w okresie międzywojennym (6 jednostek). To leksyka nieodzwierciedlona w niemieckich słownikach definicyjnych i przekładowych, nieobecna w korpusach tekstowych DWDS (z wyjątkiem 4 poświadczeń *Novem-*

bermänner), nienotowana w słownikach przekładowych. Prawdopodobnie A. Nessler wprowadził ją, by zwiększyć ilość słownictwa polityczno-ideologicznego, którym polecono mu nasycić siatkę haseł.

Ostatnia partia materiału, czyli niemieckie systemowe jednostki słownikowe jako substytuty rosyjskich sowietyzmów, jest szczególna, nie zawiera bowiem sowietyzmów *sensu stricto*, lecz leksykę neutralną, ideologicznie nienacechowaną, wprowadzoną przez A. Nesslera w celu uniknięcia takich nowych twórców słownikowych, których – jako inteligent, filolog, leksykograf – nie mógł zaakceptować. Wiadomo np., że Niemcy radzieccy używali (także w druku) rusycyzmu *Smytschka* ‘zbratanie, zbliżenie (o sojuszu robotniczo-chłopskim)’⁷⁵. A. Nessler nie zamieścił jednak tej pożyczki w słowniku, lecz podał ciąg literackich wyrazów niemieckich w charakterze ekwiwalentów ros. *смычка* (*Fühlungnahme, Verbrüderung, Verband, Zusammenschluß, Schließung*).

W grupie tego rodzaju substytutów wyróżniłam leksemy w niemieckim języku literackim rzadkie, bo w słownikach definicyjnych nierejestrowane, w korpusach tekstowych trafiające się sporadycznie, z rzadka też notowane w słownikach przekładowych (i to tylko rosyjsko-niemieckich). Obecność słownictwa rzadkiego to także jeden z wyróżników radzieckich odmian języków narodowych.

Stosunkowo niewielką część przestawionej w artykule niemieckiej leksyki sowieckiej, mianowicie 20%, poświadczają inne prace odzwierciedlające język Niemców radzieckich (*Bolschewik, Komintern, Kulak, Menschewik, Sowjet, Bolschewistisch, Sowjetrepublik, Artel, Brigade, Brigadier, Kommissar, Arbeiter-und-Bauern..., Parteizelle, Rotarmist, Rotgardist, Volkskommissar, Volkskommissariat, Weißgardist, Leninismus* oraz rzadkie w niemieczyźnie literackiej *Aufsichtslos*). Ze względu na skromną listę dostępnych źródeł nie są to jeszcze dane miarodajne, niemniej pewien ogląd dają⁷⁶. Jeszcze mniej naszych sowietyzmów, bo tylko 7, znalazłam w pracy o języku NRD (*Kulak, Agitator, Artel, Brigade, Brigadier, Arbeiter-und-Bauer..., Nöpman*). To jednak także efekt zaledwie wstępnej fazy badań.

Analiza wykazała też, że niektóre specyficzne sowietyzmy wprowadzone do pierwszego radzieckiego słownika rosyjsko-niemieckiego notują słowniki przekładowe, głównie rosyjsko-niemieckie, nierzadko po dziś dzień. Nie może to być jedynie wynik automatycznego przenoszenia odpowiedników ze słownika do słownika, redaktorzy bowiem mają obowiązek dokonania oceny i selekcji słownictwa. Prawdopodobnie część tych osobliwych niemieckich sowietyzmów długo pozostawała w ZSRR w obiegu, więc tamtejsi Niemcy nie odczuwali jej specyficzności

⁷⁵ Zob.: J. Mędelska, *U źródeł...*

⁷⁶ Niezbędna jest całościowa ekscerpcja prasy radzieckiej w okresie międzywojennym wydawanej w ZSRR po niemiecku.

(por.: *Kulakentum*, *Gegenrevolutionär*, *Agitationsstück* czy *Aufsichtslos* jako odpowiednik *беспризорный* w 4 słownikach rosyjsko-niemieckich).

A. Nessler, wprowadzając przedstawioną w artykule niemiecką leksykę sowiecką do słownika rosyjsko-polskiego przygotowanego w prestiżowym wydawnictwie, zaakceptował ją, skodyfikował, usankcjonował oraz rozpropagował i upowszechnił wśród Niemców radzieckich. Część tych sowietyzmów po roku 1949 prawdopodobnie przeniesiono (m.in. za pośrednictwem słowników A. Nesslera) do języka NRD. Nowemu państwu bloku wschodniego narzucono radziecki model ustrojowy, analogiczne jak w ZSRR organizacje społeczno-polityczne, podobny styl życia. Wcześniej przeszli przez to Niemcy radzieccy, ci, dla których utworzono Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką Niemców Powołża, niemieckie autonomiczne rejony narodowościowe czy niemieckie rady wiejskie. W ich swoistym kodzie: niemczyźnie radzieckiej pojawiły się i upowszechniły ekwiwalenty specyficznej leksyki rosyjskiej nazywającej nowe, porewolucyjne pojęcia i realia. Przywódcy NRD mieli już gotowe wzorce do wykorzystania, w dodatku utrwalone w niemieckojęzycznej prasie radzieckiej i w słownikach wydanych w latach 20. i 30. w ZSRR. Zapewne nieprzypadkowo część swoistych niemieckich sowietyzmów występuje tylko w niemczyźnie radzieckiej i w języku NRD, por. znamienne jednostki słownikowe notowane przez A.F. Nesslera i – wśród najczęstszych kalk z rosyjskiego funkcjonujących w języku NRD na przełomie lat 40. i 50. XX w. – przez badaczkę niemczyzny NRD, H. Lehmann: *Brigade* ‘grupa pracowników wykonujących zadanie produkcyjne, zespół’, *Brigadier* ‘kierownik grupy pracowników wykonujących zadanie produkcyjne, brygadzysta’, *Arbeiter-und-Bauern-Inspektion* ‘w RFSRR i ZSRR w latach 1920–1934 społeczny organ kontrolny, inspekcja robotniczo-chłopska’⁷⁷.

Wykaz skrótów

- BNRRNS** – О.П. Васильев (сост.), *Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь*, Москва 2010.
- BRNS-2008** – О.П., Васильев Н.С. Раилко (сост.), *Большой русско-немецкий словарь*, Москва 2008.
- DGFWB** – Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion, D. Baer (Hrsg.), *Duden „Das große Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter“*, Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich 2000.
- DGWDS** – Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion, W. Scholz-Stubenrecht (Hrsg.), *Duden „Das große Wörterbuch der deutschen*

⁷⁷ *Russisch-deutsche Lehnbeziehungen im Wortschatz offizieller Wirtschaftstexte der DDR (bis 1968)*, Düsseldorf 1972, s. 116.

- Sprache*” in zehn Bänden, Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich 1999.
- DGWDC** – Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion, W. Scholz-Stubenrecht (Hrsg.), *Duden „Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in zehn Bänden*, CD ROM, Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich 2012.
- DRWP** – J. Pawlowsky, *Deutsch-Russisches Wörterbuch*, Riga Verlag von N. Kymmel, Leipzig Carl Friedrich Fleischer, 1911. [na postawie wydania 4., poprawionego i w dużym stopniu uzupełnionego].
- DWB** – W.K. Grimm, J.L. Grimm, *Das Deutsche Wörterbuch*, wersja internetowa; <http://woerterbuchnetz-de/DWB/> (31.01.2016).
- DWDS** – *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*; <http://www.dwds.de/> (31.01.2016).
- DizS-1** – В. Дизендорф, *Словарь немецко-поволжского марксистадского диалекта*, т. 1 (А–К), Роттенбург 2014. http://wolgadeutsche.net/diesendorf/woerterbuch_marxstadt_1.pdf (31.01.2016).
- DizS-2** – В. Дизендорф, *Словарь немецко-поволжского марксистадского диалекта*, т. 2 (Л–Я), Роттенбург 2014. http://wolgadeutsche.net/diesendorf/woerterbuch_marxstadt_2.pdf (31.01.2016).
- EWDK** – E. Seebold, *Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, De Gruyter, Berlin-Boston, 2011.
- KWL-34** – E. Pfohl (Hrsg.), *Kurzwortlexikon. KWL*, Stuttgart 1934.
- NBNRS-2008** – Д.О. Добровольский (ред.), *Новый большой немецко-русский словарь в трёх томах*, т. 1, Москва 2008.
- NBNRS-2010** – Д.О. Добровольский (ред.), *Новый большой немецко-русский словарь в трёх томах*, т. 2–3, Москва 2010.
- NRS-83** – Н.В. Глен-Шестакова и др. (сост.), *Немецко-русский словарь*, Москва 1983.
- RNS-56** – А.А. Лепинг (ред.), *Русско-немецкий словарь*, Москва 1956.
- RNS-83** – Е.И. Лепинг, Н.П. Страхова, К. Лейн, Р. Эккерт (ред.), *Русско-немецкий словарь*, Москва 1983.
- SRNS-2011** – Т. Алексеева (ред.), *Современный русско-немецкий словарь*, Москва 2011.